

ПРАДМОВА

Народная мова надзвычай багатая на спосабы і сродкі выражэння найтанчэйшых адценняў думкі і пачуцця. Для гэтага выкарыстоўваюцца разнастайныя лексічныя сродкі, а таксама шматлікія ўстойлівыя словаспалучэнні, якія ў маўленні ўзнаўляюцца ў гатовым выглядзе, — прыказкі, фразеалагізмы, параўнанні, выслоўі і інш.

Матэрыял гэтай кнігі збіраўся на працягу паўстагоддзя на ўсходзе Беларусі, на Мсціслаўшчыне на мяжы непасрэдных кантактаў беларускіх і рускіх гаворак. Важнае месца тут займаюць прыказкі, якія адлюстравалі шматвяковы вопыт і мудрасць народа. У іх добразычлівая ўсмішка і рэзкае асуджэнне, радасць і гора, прыязнасць і адмаўленне. Здзіўляюць іх высокія мастацкія якасці, апрацаванасць, дасканаласць. Многія вылучаюцца трапнай рыфмай: *Харош Панас, ды не пра нас; У хвастуна ўсяму адна цана; Ці еўня, ці асець, глядзі, каб не акасець.* Дзеля рыфмы можна сустрэць спецыяльнае ўтварэнне: *Адна размяшайка, ці вушат, ці шайка.* Самастойна гэтае *размяшайка* не сустракаецца. Характэрна для прыказак гіпербала: *На адну аўцу сем пастухоў; Упяцярых адзін сноп нясуць; Пачасалася свіння аб шула — сем дажджоў не адмыюць; Саўка Хомку памераў: як удоўж, так і ўперак,* г. зн. памеры змеранага аказаліся аднолькавымі ў вышыню і ўшыркі.

Цэніць народ сцісласць. Нярэдка для выражэння закончанай думкі выкарыстоўвае ўсяго два словы: Дзеткі едкі; Хата — рагата; Гуртавое — чартавое; Марац прысмалиць; Сельсавет не перапрыгнеш.

Сярод прыказак нямала лагодных, жартоўных, гумарыстычных. Але не абыходзіць народ вострыя вуглы, едка высмейвае шматлікія заганы: Пад носам узышло, а ў галаве не сеяна; Была ў сабакі хата, ды ад дажджу згарэла. Часам можна сустрэць прыказкі з супрацьлеглымі сцвярджэннямі. Адзін малады чалавек не пярэчыць: Няхай у адной лёлі, ліш ба па любові (лёля — кашуля). А другі глядзіць на шлюб з процілеглага боку: Няхай сучка, абы грошы кучка.

Значнае месца сярод гэтых згусткаў народнай мудрасці займаюць творы, у якіх адлюстраваны розныя праывы штодзённага жыцця: Як просяць, тады жнуць і косяць; Як золата кораб, дык Іван Іванавіч; Айдзе папала па хвасту, аббягае за вярсту; Не дай бог пана з нашага Сцяпана. Сустракаюцца прамыя павучанні, папярэджанні: Не размячай сцены, калі крыша гарыць; Не траць пудру на лахудру; Тады пойдзе жыццейка, як пасееш жыццейка.

Мудрасць народа, яго назіральнасць, вобразнасць мыслення адлюстраваліся ў фразеалагізмах. Іх самабытная і непаўторная адметнасць, трапнасць, выразнасць, дасканаласць надаюць мове неардынарны каларыт і яркасць гучання: ад рада радоў — з незапомных часоў; з дзядоў-прадзедаў — з даўніх пор; загваздка ў лапці — нікчэмнасць; грэць хвост — мець надзею; чэрці ў кулачкі не трубілі — вельмі рана.

Шмат у народнай мове выразных, сакавітых параўнанняў. Яны гучаць у сяброўскай гутарцы, за святочным сталом, на мясцовым рынку, на калгасным сходзе, ва ўспамінах пра мінулае. Асабліва часта яны чуюцца пры характарыстыцы асобы, пры абмеркаванні яе паводзін, дзеянняў, учынкаў. З іх дапамогай падкрэсліваюцца як станоўчыя, так і адмоўныя прыкметы, уласцівасці, выказваюцца шчырасць, задаволенасць, захапленне, пяшчота, асуджаюцца безразважлівасць, бяздумнасць, хітрасць, ганарыстасць, прагнасць, ненадзейнасць і шмат якія іншыя якасці. До-

сыць часта з дапамогай параўнання абрысоўваецца знешні выгляд асобы — стан, рост, рухі, паводзіны.

Багатыя і разнастайныя лексічныя запасы народнай мовы. Крыніца іх сапраўды невычэрпная.

Матэрыял падаецца пераважна ў літаратурных запісах з захаваннем лексічных і паасобных марфалагічных асаблівасцей гаворкі. Так, у канчатках прыметнікаў, займеннікаў, парадкавых лічэбнікаў, дзеепрыметнікаў захаваны *-й*: новы́й, меншы́й, непрыкаянны́й, паследні́й, кажны́й, усякі́й, пяты́й, налапачаны́й. У прыметніках, займенніках, лічэбніках падаюцца традыцыйныя націскныя канчаткі *-эй/-ей*: маладэ́й, старэ́й, густэ́й, пустэ́й, чужэ́й, гарадске́й, тэ́й, таке́й, друге́й. Без *-й* такія словы наогул не могуць ужывацца. Захаваны падваенне зычных у некаторых словах: божжы́й, ветранны́й, грывеннік, свіннэ́й, трэ́ццый, а таксама канчатак *-э* пад націскам у месным склоне ў назоўніках з зацвярдзелай асновай: аб сястрэ́, на дварэ́, на дажджэ́, па мяжэ́, у дзяжэ́, у душэ́. Не паказваецца мяккасць зычных *дз, з, л, н, с, ц* перад мяккімі зычнымі. Яны заўсёды змякчаюцца. У параўнаннях у якасці самастойнай адзінкі падаецца толькі параўнальная частка, асноўны кампанент словаспалучэння, паколькі ў гаворцы аб'ект параўнання перадаецца рознымі лексічнымі сродкамі. Выбраць сярод іх асноўнае досыць складана. Таму аб'ект параўнання ў большасці выпадкаў прыводзіцца як нейтральная літаратурная норма ў дужках пасля тлумачэння.